

Paul Assmann — badacz triasu górnośląskiego

Robert Niedźwiedzki*

W dniu 10.04.2007 r. upływa 40. rocznica śmierci Paula Assmanna, znakomitego niemieckiego geologa i paleontologa, którego najważniejsze osiągnięcia wiążą się z badaniami triasu Górnego Śląska. Tematyce tej poświęcił szesnaście artykułów, w tym kilka o charakterze monograficznym. Ostatnia z jego monografii, była opracowana i wydana w bombardowanym Berlinie, parę miesięcy przed końcem drugiej wojny światowej. Chociaż powstała w tak, wydawałoby się, niekorzystnych dla pracy naukowej warunkach, reprezentuje poziom naukowy zapewniający cytowalność we wszystkich współczesnych publikacjach o triasie germańskim. O randze prac Assmanna świadczy fakt, iż choć od ukazania się jego ostatniej publikacji upłynęło pół wieku to, według danych z 2006, jego artykuły były cytowane w tzw. czasopismach filadelfijskich 40 razy w 33 artykułach. Jest to tym bardziej istotny wynik, że tylko znikoma ilość polskich autorów, najbardziej jednak zainteresowanych tematyką poruszaną przez Assmanna, miała szanse publikować w pismach filadelfijskich przed rokiem 1989. Równie ważna była działalność kartograficzna (Schuberth, 2001a), której plonem stało się 13 wydanych arkuszy podstawowej mapy geologicznej Opolszczyzny w skali 1: 25 000. Opublikował on też mapy z terenu Wielkopolski (podpoznańskie arkusze Gaj Wielki i Duszniki). Jednak pomimo wielkiego wkładu w rozwój wiedzy geologicznej o zachodnich ziemiach dzisiejszej Polski, Paul Assmann jest mało znany naszej społeczności. W Polsce ukazał się o nim prawdopodobnie tylko jeden artykuł w piśmie lokalnym (Schuberth, 2001b; jest to skrócony i przetłumaczony przedruk niemieckiej publikacji). Niniejszy artykuł jest więc próbą przybliżenia szerszemu ogółowi geologów tego, związanego ze śląską ziemią, uczonego, a także częściowym spłaceniem długu, jaki zaciągnął autor korzystając, w trakcie swoich wieloletnich badań triasu, z owoców pracy Assmanna. Dane bibliograficzne pochodzą z prac Schubertha (2001a, b).

Paul Assmann urodził się 3.01.1881 r. w Dreźnie. Początkowo studiował w rodzinnym mieście inżynierię budowlaną, jednak po kilku semestrach postanowił zająć się pasją z dzieciństwa, czyli geologią. Studia w tym kierunku podejmuje w 1902 r. na uniwersytecie w Berlinie, gdzie w 1906 r. obronił doktorat (w owym czasie w Niemczech nie pisano prac magisterskich) poświęcony rewizji anatomii jurajskiej ryby kostnoszkieletowej *Aspidorhynchus acutirostris* ze słynnego stanowiska Solnhofen. Tego roku dostaje posadę paleontologa na Akademii Górniczej w Berlinie, a dwa lata później zostaje zatrudniony w berlińskim Królewskim Pruskim Krajowym Zakładzie Geologicznym, z którym pozostanie związany aż do końca kariery (nazwa tej instytucji zmieniała się później w zależności od koniunktury politycznej). Zakład Geologiczny był odpowiednikiem amerykańskiej US Geological Survey i

Prof. Dr. Paul Assmann

Ryc. 1. Paul Assmann (1881–1967). Ze zbiorów Bundesanstalt für Geowissenschaften und Rohstoffe

polskiego Instytutu Geologicznego, toteż dużo uwagi poświęcano tam użytkowym aspektom geologii: kartografii geologicznej, poszukiwaniu i wydobywaniu wód podziemnych oraz złóż mineralnych. We wszystkich tych dziedzinach Assmann pracował i we wszystkich osiągnął znaczne sukcesy. Początkowo jego podstawowym zadaniem było sporządzanie map geologicznych. W kolejnych latach kartuje na obszarze Wielkopolski, Łużyc (w części należącej dziś do Niemiec), Górnego Śląska i Saksonii. Bezpośrednim efektem tych prac była publikacja 31 map geologicznych i opracowanie kilkunastu innych arkuszy, które z różnych powodów nie zostały wydane (dane według Schubertha, 2001a). Przede wszystkim jednak, Assmann zdołał znakomicie wykorzystać bogate możliwości kryjące się w pracy kartografa geologicznego. Badania zróżnicowanych wiekowo i genetycznie osadów z różnych rejonów kraju, nadzór nad wierceniami i częste pobyty w terenie, pozwoliły mu na zgromadzenie olbrzymiej ilości obserwacji, danych i okazów. Rezultatem tego były m.in. artykuły nt. kemów Śląska, terasów Odry czy rud żelaza z Górnego Śląska, a także duża kolekcja morskiej fauny karbońskiej (namur, górnośląska seria paraliczna) z wierceń w Zabrze pozyskana po 1915 r. i przechowywana do dziś w Muzeum Geologicznym Uniwersytetu Wrocławskiego (data zebrania okazów nie jest wskazana, jednak użycie na metrykach nazwy Hildenburg (Zabrze) wprowadzonej dopiero w 1915 r. wskazuje na okres po 1919 r., gdyż wcześniej badacz ten przebywał na froncie).

*Instytut Nauk Geologicznych, Uniwersytet Wrocławski, pl. Maksa Borna 9, 50-205 Wrocław; rnied@ing.uni.wroc.pl

Jest to prawdopodobnie jedyna kolekcja Assmanna w Polsce (sprawdzono zbiory muzeów geologicznych lub górniczych: Państwowego Instytutu Geologicznego, Uniwersytetów: Śląskiego, Warszawskiego i Jagiellońskiego oraz Akademii Górniczo-Hutniczej, Politechniki Śląskiej, Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, regionalne w Zabrzu i Częstochowie).

Jednak, prawie od początku pracy zawodowej, główne naukowe zainteresowania Assmanna kierują się ku triasowi Opolszczyzny. Na tym obszarze miejscowa ludność od dawna eksploatowała na cele budowlane wapienie płytowe, umożliwiające formowanie poręcznych bloków o dużej wytrzymałości i przykryte znikomym nadkładem. Jeszcze w 1993 r. na obszarze wychodni wapienia muszłowego między Krapkowicami a Żyglinem, w większości wsi napotykałem po kilka małych, przedwojennych łomów gospodarskich. Wiele innych było już całkowicie zasypanych. Oprócz tego, z początkiem XIX w., nastąpił na Śląsku Opolskim intensywny rozwój przemysłu wapienniczego, a potem cementowego. O skali produkcji świadczy fakt, iż tylko w jednym miasteczku omawianego rejonu — w Gogolinie, w połowie XIX w. istniało kilkadziesiąt pieców wapienniczych. Prosperita ta przyczyniła się do dalszego rozwoju ilości i wielkości kamieniołomów oraz spowodowała zapotrzebowanie na prace kartograficzne i złożowe mające na celu dokumentację istniejących i odkrywanie nowych złóż. W konsekwencji, ten znakomicie udostępniony przez setki odkrywek obszar bardzo wcześniej stał się obiektem zainteresowań geologów. Najstarsze artykuły o skamieniałościach śląskich pochodzą z pierwszej połowy XIX w. (Quenstedt, 1835; Buch, 1843, 1850; Meyer, 1849). Znacznie później powstały publikacje geologiczne, m.in. Ecka (1865) i Roemera (1870), które oprócz przeglądu dotychczasowych osiągnięć i danych o nowych znaleziskach fauny, przedstawiały pierwsze opracowania litologii i podziały litostratygraficzne.

Tak więc, w momencie podjęcia badań nad triasem opolskim przez Assmanna, nie był to temat dziewiczy. Pomimo tego, jego prace stały się prawdziwym przełomem w poznaniu triasu, gdyż przedstawiały wyniki badań po raz pierwszy prowadzonych nieprzerwanie przez ponad 30 lat przez jednego człowieka. Dzięki temu zgromadził on olbrzymią kolekcję skamieniałości, na bazie której nie tylko przedstawił zmienność zespołów faunistycznych w profilu stratygraficznym, ale także ustanowił 105 nowych gatunków bezkręgowców, z których większość reprezentowała słabo dotychczas poznane ślimaki i małże. Syntezą badań paleontologicznych była znakomita monografia skamieniałości triasowych (Assmann, 1937), będąca przez cały okres powojenny źródłem dokumentacyjnym oraz wzorem, do niedawna nieosiągalnym, jakości ilustracji. Assmanna cechowała wielka staranność badawcza. Choć w okresie powojennym podjęto próby rewizji wyznaczonych przezeń zasięgów taksonów, to prowadzone badania (Niedźwiedzki, 2002) wykazały, że we wszystkich, dość licznych przypadkach, gdy próbowano zanegować obecność konkretnego gatunku w warstwach, w których znalazł je Assmann, rację miał właśnie badacz niemiecki. Zdarzają się oczywiście nowe znaleziska, dzięki którym można rozszerzyć podane w pracy z 1937 r. zasięgi stratygraficzne, jednak takie sytuacje są zaskakująco sporadyczne, co dowodzi dokładności paleontologicznych poszukiwań Assmanna. Jego wielka kolekcja bezkręgowców z Górnego Śląska, w tym holotypy wykreowanych gatunków, przetrwała szczęśliwie wojenną zawieruchę i od niedawna

znajduje się w Muzeum Historii Naturalnej w Berlinie (Schuberth, 2001 a, b). Niestety do tej pory nie doczekała się nowego opracowania, które niewątpliwie jest bardzo potrzebne, ze względu na postęp w metodologii ustanawiania nowych gatunków.

Drugim tematem wiodącym stała się dla Assmanna litostratygrafia. Wcześniejsze próby podziału litostratygraficznego były mało szczegółowe, często obejmowały tylko wycinek profilu stratygraficznego, a poszczególni autorzy stosowali odmienne podziały. Tymczasem, wobec prawie całkowitego braku makroskamieniałości przewodnich w triasie górnośląskim, litostratygrafia miała szczególne znaczenie, dla potrzeb tak naukowych, jak i górniczych, tym bardziej, że występuje tam wiele charakterystycznych serii skalnych, które idealnie nadają się do lokalnej korelacji stratygraficznej (np. tzw. ławica krynowidowa w formacji dziewkowickiej, czy poziom zlepieńcowy w formacji gogolińskiej). W odróżnieniu od swoich poprzedników, Assmann mógł się oprzeć nie tylko na obserwacjach odkrywek, ale dysponował też wynikami głębokich, jak na owe czasy, wierceń. Poszczególne jednostki, zaproponowane przez niego, miały wyraźne, łatwo wyróżnialne w warunkach terenowych granice, znaczną rozciągłość lateralną i liczne, dobrze eksponowane typowe profile. W efekcie powstał podział litostratygraficzny dolnego i środkowego triasu górnośląskiego, który z niewielkimi zmianami używany jest do dziś. Wydano go w dwóch tomach, poświęconych stremu piaskowcowi (Assmann, 1933) i wapieniowi muszłowemu (Assmann, 1944). Ostatniej części, dotyczącej kajpru i ukończonej po wojnie, władze NRD nie chciały opublikować, gdyż Śląsk był już wtedy poza granicami Niemiec. Manuskrypt zaginął w latach 50., zdaniem Schubertha (2001a, b) został on przypuszczalnie przekazany, bez wiedzy autora, stronie polskiej. Kwerenda w archiwach polskich, wykonana na moją prośbę, wykazała jednak, że w zbiorach archiwalno-bibliotecznych w Polsce taka praca nie figuruje (sprawdzono Centralną Bazę Danych Geologicznych PIG, zasoby bibliotek geologicznych Uniwersytetów: Warszawskiego, Wrocławskiego, Jagiellońskiego, Śląskiego, UAM, a także AGH, PIG, PAN w Warszawie i Krakowie oraz Biblioteki Narodowej, Archiwum Nauki PAN i PAU oraz centralne archiwum PAN w Warszawie i Dział Rękopisów Uniwersytetu Wrocławskiego). Nie była także cytowana w powojennej literaturze przez polskich badaczy.

W czasie II wojny światowej Assmann pracuje głównie na Górnym Śląsku i w Krakowskim, wykonując dziesiątki ekspertyz i projektów, przede wszystkim hydrogeologicznych i złożowych (węgiel, cynk), a także nadzoruje wiercenia w tym rejonie. W archiwum Państwowego Instytutu Geologicznego w Warszawie jest zachowanych 58 takich niepublikowanych dokumentacji. Najciekawsze dotyczą budowy kanału Odra–Wisła, raportu ze stanu zapór wodnych obszaru morawskich, śląskich i polskich Beskidów, sprawozdania o wystąpieniach rud żelaza w rejonie Wadowic, Andrychowa i Suchej Beskidzkiej oraz boksytu w okolicy Mierzęcic i projekt zapory wodnej w rejonie Błędowa k. Olkusza. Ciekawostką jest także geologiczna ekspertyza nt. naturalnego uszkodzenia konstrukcji pomnika (niemieckich żołnierzy walczących przeciwko powstańcom śląskim) na Górze Św. Anny, wykonana w 1942 r., a więc ledwo 4 lata po jego zbudowaniu na krawędzi starego kamieniołomu. Swoistym znakiem czasu są dwa orzeczenia nt. zaopatrzenia w wodę obozów pracy ohotniczej Nationalsozialistische Arbeitsdienst. W tym też czasie

Assmann pracował nad projektem autostrady Wrocław–Kraków (Schuberth, 2001a, b), zrealizowanym dopiero w ostatniej dekadzie XX w.

Okres powojenny przyniósł Assmannowi kontynuację intensywnych prac związanych z poszukiwaniami złóż węgla i wody na terenie NRD, przy jednoczesnym opracowywaniu materiałów ze Śląska (np. złoża węgla kamiennego GOW, olkuskie złoża cynku i ołowiu i w/w monografia „Kajper”), ale prawie wszystkie te opracowania pozostały w formie rękopisu. Doświadczenia nabyte w trakcie studiów nad czwartorzędem Śląska wykorzystuje Assmann jako kierownik zespołu opracowującego wydaną w 1957 r. mapę geologiczną Berlina oraz przy opisie form glacialnych z tego rejonu. Były to już ostatnie publikacje sędziwego naukowca, który wkrótce potem zakończył swe, pełne owocnej pracy, życie.

W czasie poszukiwań zaginionej monografii Assmanna oraz kolekcji jego autorstwa wielką pomoc okazało wielu pracowników instytucji naukowych, szczególnie wiele czasu poświęcili mi Państwo: Ż. Bartosińska (Instytut Nauk Geologicznych PAN); A. Becker, M. Śliwińska, T. Woroncowa, -Marcinowska, R. Sikora (PIG); M. Niechwedowicz (Uniwersytet Warszawski), M. Salamon (Uniwersytet Śląski) oraz pracownicy Muzeum Geologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego. Wszystkim współpracującym osobom serdecznie dziękuję. Cenną pomocą w sprawach terminologii niemieckiej oraz w udostępnieniu materiałów służył Pan M. Syniawa. Państwo T. Schubert i J. Bremer (Bundesanstalt für Geowissenschaften und Rohstoffe) wyrazili zgodę na publikację zdjęcia P. Assmanna i dostarczyli fotografię oraz publikację o Assmannie. Składam także serdeczne podzię-

kowania Panu A. Kaimowi (Instytut Paleobiologii PAN) za udostępnienie danych z listy filadelfijskiej. Praca nad artykułem była finansowana z funduszy Uniwersytetu Wrocławskiego (2603/W/ING).

Literatura

- ASSMANN P. 1933 — Die Stratigraphie der oberschlesischen Trias. T. I — Der Bundsandstein. Jb. Preuss. Geol. L. A., 53: 773–757, Berlin.
- ASSMANN P. 1937 — Revision der Fauna der Wirbellosen der oberschlesischen Trias. Abh. Preuss. Geol. Landesanst., N. F., 170: 1–134, Berlin.
- ASSMANN P. 1944 — Die Stratigraphie der oberschlesischen Trias. Teil II — Der Muschelkalk. Abh. Reichsanst. Bodenforsch., 208: 1–124, Berlin.
- BUCH L. 1843 — Ueber Terebratula Mentzelii im Tarnowitzer Muschelkalke. Neues Jb. Miner.: 253–256.
- BUCH L. 1850 — *Encrinus gracilis* aus Oberschlesien. Z. Deutsch. Geol. Gesell., 2: 8.
- ECK H. 1865 — Ueber die Formationen des bunten Sandsteins und des Muschelkalks in Oberschlesien und ihre Versteinerungen. F. Rau: 1–148, Berlin.
- MEYER 1849 — Fische, Crustaceen, Echinodermen und andere Versteinerungen aus dem Muschelkalk Oberschlesiens. Palaeontographica, 1: 216–279.
- NIEDŹWIEDZKI R. 2002 — Revision of stratigraphic ranges of selected invertebrate taxa from the Muschelkalk in Silesia. Geol. Quarter., 46: 219–225.
- ROEMER F. 1870 — Geologie von Oberschlesien. Jb. Schles. Ges. Vaterl. Kultur., 48: 1–587, Breslau.
- SCHUBERTH K. 2001(a) — Paul Assmann (1881–1967) – Erforscher der Geologie Oberschlesiens. Geohistor. Blätter, 4: 35–46.
- SCHUBERTH K. 2001(b) — Paul Assmann. Badacz budowy geologicznej Górnego Śląska. Przyroda Górnego Śląska, 25: 14–15.
- QUENSTEDT F.A. 1835 — Ueber die Encriniten des Muschelkalkes. Wiegmanns Arch., 1: 223–228, Berlin.